

PRIKAZ

Marina PROTRKA ŠTIMEC (Odsjek za kroatistiku
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu)

KAKO (PRO)ČITATI MATOŠA

Dubravka Oraić Tolić: *Čitanja Matoša*, Naklada Ljevak, Zagreb,
2013. 396 str.

Ja sam clown koji skače (s konja prolaznosti) kroz obruč vječnosti.

AGM, Bilježnica, 1899.

*Ja sam prvi kod nas, koji je iz svog života napravio
roman, umjetničko djelo, kao da sam sebe slikam.*

AGM u pismu Milčinoviću, 1903; XIX, 375

171

Ova je godina u znaku velikih književnih obljetnica: među ostalima Miroslava Krležę, Ivane Brlić-Mažuranić i Antuna Gustava Matoša. U prigod proslavi 140. obljetnice rođenja i 100. obljetnice smrti velikog Gustla Dubravka Oraić Tolić objavila je knjigu *Čitanja Matoša* sastavljenu od osam članaka, od kojih je prvi, »Matoš i avangarda«, objavljen 1984. godine, a posljednja dva, »Matoševa poetika sna« i »Matoš i nacija«, 2012. Dulji vremenski period u kojem su oblikovana ova autoričina čitanja otkrivaju i smjerove kojima se kretala pri istraživanju ove kapitalne teme, ali svjedoče i o svojevrsnoj smjeni paradigme unutar šireg područja. Sukladno tome knjiga je organizirana u dva poglavlja u kojima su četiri »stara« i četiri »nova« čitanja, pri čemu su »stara« pisana u obzoru stilističke analize i strukturalne semiotike, dok su »nova«, nastala nakon 2010. godine, oblikovana kulturološkim, antropološkim i imagološkim diskursom. Takav se redoslijed tekstova u knjizi, postavljen prema kronologiji njihova nastanka, pokazao adekvatan načelu po kojem se tema otvara širom perspektivom u kojoj se Matoševo djelovanje najprije promatra u obzoru avangardnih pokreta, a zatim se nudi sustavan pregled njegova proznog opusa, konkretnije razrađen u dvama završnim poglavljima prvog dijela knjige: interpretacijama autorovih antologijskih tekstova, pripovijetke *Camao* i putopisa *Oko Lobora*. Ti su članci pisani za ediciju Školske

knjige Ključ za književno djelo, što se ogleda na njihovoj informativnosti i preglednosti koje upotpunjuju početnu propedeutičku perspektivu ovih »starih« čitanja.

U prvom članku *Čitanja* Dubravke Oraić Tolić avangarda je postavljena kao ogledno mjesto razumijevanja Matoševa esteticizma koji je s jedne strane nastajao u evidentnom otporu prema »grdobama« i »abnormalnostima« svijeta, dok je s druge strane, raznim oblicima implicitne poetike, nagovještavao i podupirao upravo avangardni izričaj. Njegova proza, fikcionalna i nefikcionalna, u drugom preglednom eseju obilježena je, kako pokazuje Oraić Tolić, artizmom koji nastaje kao posljedica ontološke krize i biografičnošću koja se razvila kao dosljedno ostvarenje autorove flanerističke subjektivnosti, ovisne o pragmatičnim, realnim geografskim koordinatama i političkim okolnostima njegovih lutanja. Tu će njegovu specifičnu subjektivnost autorica prepoznavati i interpretirati i na temelju stila, jezika i kompozicije konkretnih naslova: bilo pripovijedaka (*Camao*) ili putopisa (*Oko Lobora*).

Drugi dio knjige sastavljen je od četiriju »novih« čitanja: od eseja »Matoševe metropole – Matoševe provincije« i »Matoš i žene« te već spomenutog eseja »Matoševe poetike sna« i članka »Matoš i nacija«. U njima se autorica, stavljajući ih u kontekst krize moderne kulture na prijelazu dvaju stoljeća, pozabavila i rekonstrukcijom Matoševih ideologema i imagema. Oni su u prvom tekstu povezani s imagološkim perspektivama grada i sela, pri čemu se posebno apostrofira Matošev odnos prema Zagrebu, ali i Ženevi, Beogradu, Parizu i Rimu, kao i njegov odnos prema kulturnim stereotipima: Srbi, Hrvati, Balkan, Srednja Europa...

U drugom se tekstu Dubravka Oraić Tolić bavi njegovim, danas bismo rekli oglednim, ali i notornim stavovima o ženama, vidljivima u njegovoj umjetničkoj imaginaciji i u eksplicitnim iskazima, pri čemu utvrđuje da je »rani Matoš bio rodno korektniji i zaigraniji od kasnoga Matoša«. Njegovi sudovi o ženama i njihovu doprinosu umjetnosti i kulturi u najširem značenju riječi, kako ističe pred kraj poglavlja, »često su subjektivni, katkad nepravedni i nepouzđani, ali nikada proizvoljni«. Uočavajući ambivalencije i protuslovlja u tim iskazima, autorica smatra da su nastali kao »posljedica različitih okolnosti u kojima je iznosio svoja stajališta, poslovične sklonosti dosjetki i kalamburu, promjenjivih raspoloženja i političkih uvjerenja, nekih privatnih iskustava i emocija, ali prije svega njegova rodnoga svjetonazora...«. Kroz svoju »patrijarhalnu filoginiju«, kako ističe, Matoš je gradio istodobno esteticistički i nacionalno obojen rodni imaginarij u čijem su središtu slike žene-majke-domovine i žene-ljubavnice-ljepotice koja je poznata kao »vječno žensko«, apstraktni ideal ljepote. Govoreći o ženama,

Matoš se najčešće služi dvjema strategijama koje Dubravka Oraić Tolić naziva »rodnim ludizmom«, a koji je kombinacija humora (poigravanje rodnim stereotipima) i karnevalizacije (izvrtanje rodnih uloga, ismijavanje spolnih obilježja).

Razliku između ranoga i kasnoga Matoša autorica potvrđuje i u studiji »Matoševa poetika sna« u kojoj pokazuje da je u ranoj autorovoj fazi san često motivirao prikazivanje zbilje na groteskan i karikaturalan način, dok se kasnije svijet snova transcendiru u drugu, višu zbilju koju autorski subjekt imaginira kombinacijom »simbolizma i secesijskoga znakovnog obilja«. Pri tome je prikazivanje utopijskoga sna u velikoj mjeri determinirano razlikom između sna i zbilje: »što je veći raskorak između sna i zbilje, to su jači antiestetizacijski elementi. Tako razočaranje u ljubavnim očekivanjima snižava utopijski san do karikature (...), a slabljenje nacionalnih ideja izaziva ironiju i sarkazam«. Za razliku od njega »metafizički san«, kako ga naziva Dubravka Oraić Tolić, nastaje u sferi uzvišenoga i vezan je uz noć i noćuralna raspoloženja. Razlika je između ta dva sna i u tome što je esteticizam utopijskoga sna često restaurativan: sastoji se »u evokacijama tradicionalnih idiličnih motiva i tekstualnih aluzija na preporodnu i postpreporodnu romantiku i pučku književnost«, dok je esteticizam metafizičkoga sna, kako se vidi ponajprije u Matoševoj lirici, izrazito modernistički. Instrukтивно je da su u lirici izostavljeni narativno oblikovani manifestni sadržaji sna, dok je u prozama, kako autorica pokazuje, oniričko dio zgusnutih emocionalnih sadržaja. Dalje u analizi upozorava kako se u putopisno-feljtonističkoj prozi onirički krajolici oblikuju u odnosu prema »budnoj svijesti«: što su oddvojeniji od budne svijesti, to su jače prisutni esteticistički stilovi moderne, a što su bliži budnoj svijesti i njezinim feljtonističkim sadržajima, to su vidljiviji humor i groteska. I u ovoj temi Dubravka Oraić Tolić detektira rascjep, i to u načinu tvorbe Matoševa oniričkog protusubjekta koji oscilira između uzvišenog pola što ga ocrtava modernistički esteticizam i groteskno-humornog pola s alogičnim, disparatnim i antiestetiskim, protoavangardnim elementima.

Završni esej, »Matoš i nacija«, u obzor istraživanja stavlja Matoševu publicističku prozu kojom je autor ponudio koncepciju političko-kulturnog modela nacije prepoznatljivog i u dobrom dijelu njegove poezije i, posebno putopisne i feljtonističke, proze. AGM je, prema Oraić Tolić, »u publicistici bio pravaški ideolog, polemičar i satiričar, a u književnosti domoljubni imagolog i konstruktor *mundi croatici* (...)«. Kao i u ranijim temama tako i u ovom završnom tekstu knjige Dubravka Oraić Tolić prepoznaje svojevrsnu dihotomiju u razvoju Matoševa estetskog profila. Njezina »Matošiana« te profile u ovoj temi vidi ovako: prva je figura Matoša koji svoj rani »moderni

esteticizam razigrava humorom, groteskom i fantastikom«, dok je druga ona kasnoga Gustla »koji se zatvara u esteticističke strukture i gradi svjetove kulturnoga sjećanja i prirodnih idila pred kojima ni danas mnogi ne mogu ostati ravnodušni«.

Tako se u toj binarnoj strukturi knjige susreću i dvije istraživačke paradigme, ali i dva Matoša – objedinjena autoričnim entuzijazmom i vidljivim osobnim angažmanom koji sve fragmente i disonance okuplja u prepoznatljivu cjelinu. Fragmentarnost je vidljiva i u grafičkoj i likovnoj organizaciji knjige koja na iznimno širokim rubnicama donosi adekvatne citate iz Matoševe korespondencije, knjiga, dokumenata, fotografije, naslovnice knjiga i niz s pripadajućom temom manje ili više povezanih tekstova. Taj nešto zatamnjen obrub dinamizira žanrovski koherentnu strukturu knjige, postavljajući autorov glas kao prilog, opreku ili tek duhovit komentar stručnom i znanstvenom tekstu. S druge strane on *Čitanja* kvalificira i kao svojevrsnu čitanku koja, citatima i kraćim tekstovima, omogućuje direktan uvid u tekstove na koje referira. Završno poglavlje pak, u kojem se uz opsežnu referentnu donose i odlomci izabrane literature o Matošu, naglašava priručnički karakter knjige. Cjelovitu deskriptivnu bibliografiju, *Literatura o Antunu Gustavu Matošu (1896.–2009.)*, objavio je 2011. Dubravko Jelčić, a uz njegovu i Šicelovu monografiju tog autora te uz studije koje Matoševu opusu pristupaju iz perspektive žanra, stila ili diskursa (I. Frangeš, K. Pranjić, K. Bagić, A. Stamać), razdoblja, estetskih ili idejnih preokupacija (Z. Kravar, V. Žmegač, K. Nemeč) *Čitanja Matoša* Dubravke Oraić Tolić upotpunjuju dosadašnju kritičku recepciju i znanstvenu valorizaciju tog pisca. Svojevrsna sadržajna i formalna rastresitost koja proizlazi iz duljeg razdoblja autoričina bavljenja ovom temom i različitih namjena pojedinih članaka u cjelini je vješto zaokružena opremom knjige i dodatnim poglavljima, čime se dobilo na cjelovitosti i referentnosti. Istaknuvši ključna mjesta Matoševa opusa, Dubravka Oraić Tolić bilježi rascjepa i ambivalencije, vidljive na tematskoj, formalnoj i sadržajnoj razini njegova opusa. Pri tome s vidljivim simpatijama, ali bez nekritičke fascinacije prati i prepoznatljiv performativ autorstva koji je Matoš samosvjesno počeo izvoditi još za života, a koje preuzima i dobar dio kasnije stručne recepcije. Flanirajući »kroz sve civilizacije i sve ideale«, Matoševo se autorstvo, kao privilegirana, možda i neizostavna tema mnogobrojnih pristupa, pa i ovoga, iskazuje estetizacijom života i oživotvorenjem estetskog, figurom koja svojim glasovima s margine uvijek iznova pokreće vlastito prevrednovanje.